

ESAD DURAKOVIĆ*
(Sarajevo)

HASAN KALEŠI – POVODOM 100 GODINA OD ROĐENJA (1922–1976)

Abstrakt

U socijalističkoj Jugoslaviji decenijama su djelovala dva odsjeka za orijentalistiku: jedan u Beogradu (osnovan 1925) i drugi u Sarajevu (osnovan 1950). Ta dva odsjeka imali su relativno različite odnose prema onome što je Edward Said nazvao *orientalismom* – dakle prema ideologiji evrocentrizma koji se odnosio prema Orijentu (muslimanskom svijetu na Orijentu) kao prema intelektualno i moralno inferiornom „predmetu“ svojih izučavanja. Beogradska orijentalistika je u tome bila epigon evropske orijentalistike. Manje evrocentrički usmjerena bila je orijentalistika u Sarajevu, a za Orijentalni institut u Sarajevu ne bi se moglo reći da je bio „kontaminiran“ ideologijom evrocentrizma. Akademik Hasan Kaleši je osnovao treći odsjek za orijentalistiku u Prištini (1973), dajući mu posebnu profilaciju i naučnicu orijentaciju. Ovaj polihistor i poliglot, filolog u najpozitivnijem značenju klasičnog njemačkog pojma *filologija*, dao je izuzetan doprinos naučničkom a ne ideološkom orijentiranju „jugoslovenske orijentalistike“. Njegov impresivan opus (a preminuo je u naponu intelektualne snage, naučnoistraživačkog iskustva i entuzijazma) može biti zasebno istraživao imanentnim metodama i u različitim aspektima, ali ga ovdje predstavljamo kao orijentalistu bez ideoloških predrasuda i usmjerenja, s punom sviješću da orijentalistika izučava elemente orijentalno-islamske baštine nekih jugoslovenskih naroda, te da je, kao takva, nekoliko i nacionalna disciplina.

Ključne riječi: Kaleši, orijentalistika, „jugoslovenska orijentalistika“, evrocentrizam, Orijentalni institut u Sarajevu

* Akademik Esad Duraković, Akademija nauka i umjetnosti BiH,
e-mail: esad_d@hotmail.com.

Kant je imao pravo kada je rekao da se neki ljudi rode posthumno. Ta svojevrsna inverzija odnosi se na ljude znamenite u određenim oblastima ljudskoga duha. Neki postanu vrlo ugledni već za života, ali se čini još većim uspjehom kada neko postane znamenitim nakon smrti, jer je to najbolja ovjera vrijednosti njegova opusa i njegove akcije.

Kalešijevi nekadašnji asistenti priredili su i objavili najveći dio njegovih radova povodom stotinu godina od njegova rođenja. Objavljivano je deset tomova tokom 2022, a jedanaesti tom je izašao iz štampe 2023. godine.

Kaleši je bio izuzetno produktivan orijentalist iza kojega je ostao impresivan opus iako je preminuo u naponu stvaralačke snage – u „radnom mantilu“ u Pokrajinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture Kosova. Univerzitetsku karijeru počeo je na Filološkom fakultetu u Beogradu, ali je zbog pritiska bio prinuđen da ga napusti već kao asistent. Potom se obreo u Prištini gdje je osnovao Odsjek za orijentalistiku na Filozofskom fakultetu (1973).

Kaleši je bio poliglot: pisao je na arapskom, turskom, njemačkom, albanskom, srpskom, engleskom, a poznao je, pored tih jezika, italijanski i francuski. Bio je član Arapske akademije nauka u Kairu. Među brojnim institucijama, intenzivno je saradivao i sa Orijentalnim institutom u Sarajevu.

Dakle, Kalešijevi učenici i saradnici priredili su i objavili sljedeće tomove ovoga orijentaliste polihistora:

1. Hasan Kaleshi, *Vepra 1. Studime. Publicisticë*, përgatiti Feti Mehdiu, Dija, Prishtinë, 2022, 231 pp.
2. Hasan Kaleshi, *Vepra 2. Studime*, përgatiti Feti Mehdiu, Dija, Prishtinë, 2022, 366 pp.
3. Hasan Kaleši, *Izabrani radovi*, 3, povodom sto godina od rođenja, priredio Esad Duraković, Dija, Prishtinë, 2022, 374 pp.
4. حسن كلشي، الإسلام و الثقافة و السياسة في البلقان. دراسات مختارة بمناسبة الذكرى المئوية لولادته. ترجمة و اعداد و تقديم: محمد م. الأرنؤوط، بريشتينا 2022، 290 ص
5. Hasan Kaleshi, *Vepra 5*, përgatiti Nuridin Ahmeti, Dija, Prishtinë, 2022, 368 pp.
6. Hasan Kaleshi, *Vepra 6*, përkhteu dhe përgatiti Feti Mehdiu, Dija, Prishtinë, 2022, 270 pp.
7. Hasan Kaleshi, *Vepra 7*, përgatiti Sadik Mehmeti, Dija, Prishtinë, 2022, 326 pp.
8. Hasan Kaleshi, *Vepra 8. Lëtersi Arabe*, përgatiti Muhamed Mufaku, Dija, Prishtinë, 2022, 270 pp.

9. Hasan Kaleshi, *Volume 9 on European Languages*, prepared Feti Mehdiu, Dija, Prishtinë, 2022, 191 pp.

10. Hasan Kaleshi, *Vepra 10. Recensione dhe polemike*, përgatiti Feti Mehdiu, Sadik Mehmeti, Dija, Prishtinë, 2022, 284 pp.

Ovaj priređivački i izdavački poduhvat naročito je značajan za orijentalnu filologiju. U jedanaest tomova sabrana je većina radova jednog od najznačajnijih orijentalista u socijalističkoj Jugoslaviji. Ta činjenica je po sebi važna jer objavljivanje većine djela nekog naučnika – u ovom slučaju djela profesora Hasana Kalešija – predstavlja najviši izraz provjere i ovjere kvaliteta naučnika u toku vremena koje je najstrožiji sudija. Nema svaki naučnik, makar i bio vrijedan, svoja sabrana djela: ta privilegija pripada najboljima – onima koji su uspješno izdržali provjeru vremena. Pri tome valja imati na umu da taj opus nadilazi tjeskobne granice lokalnog ambijenta, sredine, te da se snažno univerzalizira činjenicom da je objavljivao radove na osam jezika, a upravo je univerzalnost temeljna odlika (autentične) nauke, svake istinski vrijedne naučničke i društvene akcije, odnosno opusa.

Kaleši je u oblasti kojom se bavio značajno obilježio svoju epohu, prvenstveno na prostoru Jugoslavije, i zato valja ovom prilikom predstaviti ga opširnije nego što je uobičajeno u ocjenama/prikazima pojedinih izdanja. Bibliografija Hasana Kalešija objavljena je u prvom tomu djela koja ovdje predstavljam (uradio Feti Mehdiu).

Objavljivanje djela Hasana Kalešija u jedanaest tomova povodom stotinu godina od njegova rođenja predstavlja javno i kompetentno intersubjektivno svjedočenje o vrijednosti Kalešijeva opusa i njegove izuzetne naučničke personalnosti. Budući da sam lično poznao Kalešija, kao njegov asistent, smatram obavezom da pokušam – makar u formi skice – obrazložiti u čemu je sadržana njegova vrijednost.

Simptomatično je, prije svega, da Kaleši nije bio prihvaćen na Odseku za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, gdje je počeo raditi kao asistent 1952. godine. Profesor Fehim Bajraktarević, koji je i osnivač Odseka (1925), vrlo brzo je zauzeo radikalni stav prema Kalešiju, dok se drukčije odnosio prema ostalom nastavničkom osoblju. Kao snažna ličnost, osviješten subjekt i sa snažnim istraživačkim porivom, Kaleši nije mogao pristati, naravno, na nekorektnost Bajraktarevića, zapravo nije mogao pristati na njegov pritisak, jer je svakom naučnoistraživačkom radniku upravo pritisak nepodnošljiv: nauka se može uspješno razvijati samo u punoj slobodi istraživača, u nesputavanoj inicijativi. Posjedujem pismo kojim se Kaleši obraća Bajraktareviću, ukazujući mu

kako godinama podnosi njegovo ponižavanje i opstrukcije (pismo od 15. 4. 1965). Time je nagoviješten Kalešijev odlazak sa Odseka – zbog neizdržive presije Bajraktarevića i njemu bliskih saradnika. Moguće je samo pretpostaviti kako se osjećao mladi čovjek koji je imao izuzetan istraživački poriv, a koji je doveden u situaciju da mora napustiti idealno mjesto za naučnoistraživački rad. Među njima dvojicom nije bio u osnovi personalni sukob, već su se našle u konfliktu dvije naučničke koncepcije, dvije naučnoistraživačke metode koje su međusobno divergentne. To je suština. Osim toga, sukob o kojem je riječ bio je paradigmatičan za stanje u cjelokupnoj orijentalistici tadašnje Jugoslavije a koje su, na svoj način, personificirali Bajraktarević i Kaleši.¹

Fehim Bajraktarević je – kao osnivač najranije orijentalističke katedre u Jugoslaviji – profilirao orijentalističke studije na iskustvima i metodologiji one evropske orijentalistike koja se temeljila na uvjerenju kako islamski Istok nije u stanju da znanstveno predstavi samoga sebe, da u tom smislu nije subjekt, već da ga valjano može predstaviti, navodno, samo evropska orijentalistika. Muslimanski Istok je u takvoj nauci situiran kao u osnovi dekadentan i – što je naročito važno – kao neosvijestjen. On je u toj vrsti dominantne zapadnjačke orijentalistike predstavljan kao kulturalno i civilizacijski inferioran.

U vezi s ovakvim pozicioniranjem dominantnog dijela evropske pa i najvećeg dijela američke orijentalistike, očigledne su barem tri važne stvari. Prvo, očigledno je da je takva orijentalistika nasljeđe zapadnjačkog kolonijalizma koji zastupaju istaknuta imena i opusi. Drugo, orijentalistika koju ovdje markiram zapravo je jedna vrsta agresivnog evrocentrizma koji svako kulturalno i tradicijsko razlikovanje od tzv. evropskih vrijednosti određuje kao nižu vrijednost, kao kulturalnu i civilizacijsku inferiornost. Treće, ali povezano sa prethodne dvije odlike – ovakva orijentalistika je suštinski ideologizirana nauka, što znači da

¹ Autor ovoga teksta (E. D.) završio je studij na Odseku za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. Tu sam okončao i postdiplomski studij, zatim sam odbranio na istom fakultetu doktorsku disertaciju (1982), tako da poznajem orijentalističku školu (i metod) koju je – preko odabira kadrova i izbora obavezne literature – uspostavio Bajraktarević, a prema kojoj je Kaleši imao kritički stav. Zatim, kao osobi koja se prije studija školovala osam godina u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, nije mi bila nepoznata „sarajevska orijentalistička škola“, a upoznao sam i Kalešija i njegovu orijentalističku „orijentaciju“ jer sam postao Kalešijev asistent na novoosnovanom Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Prištini. Dakle, sticajem okolnosti, poznavao sam sve tri „orijentalističke škole“ u tadašnjoj Jugoslaviji.

ona samu sebe problematizira, jer svome predmetnom području (muslimanskom Istoku i njegovoj orijentalno-islamskoj kulturi) ne pristupa imanentno, već s pozicija kulturalne arogancije, ideoloških predrasuda i interesnog potčinjavanja. Riječ je o složenom i moćnom mehanizmu za mentalno i materijalno potčinjavanje. To pogubno iskustvo i ambicija evrocentrizma nije se ispoljavalo samo u odnosu prema muslimanskom Istoku nego su pod njegovim ambicijama uništene čitave kulture na više kontinenta, što predstavlja posebnu temu, ali ću se ovdje ograničiti, naravno, na odnos orijentalistike prema muslimanskom Istoku, i to pod autoritetom nauke.²

Predstavnici tako ideologizirane orijentalistike – kao istinski predstavnici *škole* i najveći autoriteti u toj oblasti – bili su (da navedem samo neka imena) R. Nicholson, R. Blachère, M. Rodinson, B. Lewis. Orijeentalist H. A. R. Gibb, primjera radi, strastveno je pisao o muslimanskom „jarosnom bogu“, a poznati italijanski orijentalist F. Gabrieli napisao je, između ostaloga, udžbeničke tekstove o *Kur'anu*, negativizirane do te mjere da ozbiljan istraživač ne može ni shvatiti kako je moguća tolika zlonamjernost prema jednoj kosmopolitskoj kulturi bez koje ni sama Evropa ne bi doživjela svoju renesansu, itd. Predrasude su u nauci najopasnije. Zapravo, predrasude je osujećuju kao nauku i pretvaraju je u grubo oruđe ideologije ili politike. U BiH je objavljena knjiga vrijedna pažnje o utjecaju jugoslovenske orijentalistike na rat i genocid nad Bošnjacima muslimanima devedesetih godina 20. vijeka.³

Orijentalistika je bila, svojim glavnim dijelom, ideologizirana „nauka“ koja je uspješno vršila „orijentalizaciju Orijeanta“ jer nije mali broj istaknutih ljudi na Orijeantu koji su prihvaćali svijest o sebi samima onako

² Tokom devedesetih godina prošloga vijeka inicirao sam – za mene vrlo rizičnu – javnu raspravu u jugoslovenskim glasilima o evrocentrizmu kao „drugom licu“ orijentalistike (u časopisima *Odjek*, *Kulture Istoka*, *Sveske* Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa CK SK BiH). Gledano iz današnje pozicije, čini se da je taj evrocentrizam bio preteča aktualne islamofobije. Kada sam inicirao tu javnu raspravu u jugoslovenskim časopisima o problemu evrocentrizma u orijentalistici, optužen sam u medijima za „islamski fundamentalizam“. Takvo kvalificiranje moje kritike orijentalističkog evrocentrizma objavljeno je – ni manje ni više – u *Sveskama* Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, čiji je izdavač bio CK SK BiH (*Sveske*, br. 16-17, Sarajevo, 1986). Bilo je to najopasnije „mjesto“ za izricanje takvoga suda. U suštini, ovakvo kvalificiranje nema nikakve veze s naukom, već je ono izrazito ideološko i političko, a predstavljalo je smrtnu prijetnju za karijeru mladog naučnika koji je, uz sve ostalo, musliman.

³ Dr. Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*, preveli dr. Enes Karić i mr. Ahmet Alibašić, Sarajevo, 2000.

kako je to nametala orijentalistika. Snažan dokaz za to je i činjenica da je u arapskoj literaturi godina Napoleonove invazije na Egipat (1798) proglašena početkom renesanse u arapskom svijetu, a to je velika prijevarena u kojoj je učestvovala i evropska orijentalistika, jer tako okrutna vojna invazija ne može biti renesansa, budući da svaka renesansa nastaje iznutra, fermentiranjem vlastite kulture, sopstvenih vrijednosti. Proći će decenije da bi se potom pojavilo epohalno djelo *Orientalism* Edwarda Saida (1978. godine) koji je ideološki kontaminiranu orijentalistiku demaskirao kao niko prije njega.

Fehim Bajraktarević je bio relativno dobar poznavalac orijentalističkih autoriteta i bio je njihov poštovalac. Kaleši je, na drugoj strani, imao drukčiji odnos prema orijentalno-islamskoj kulturi. Kao svršeni Velike medrese kralja Aleksandra u Skopju, ali i zato što je imao urođen dar naučnika, on se naučnički radoznalo i uvijek optimalno objektivno odnosio prema predmetu/oblasti svoga istraživanja. Slobodan sam reći u ovome kontekstu – kontrastirajući Bajraktarevića i Kalešija – da su rezultati naučnoistraživačkog rada uvijek u određenoj vezi s istraživačevim karakterom, s njegovim etičkim integritetom, predanošću istini, i uvijek su u snažnom otporu zloupotrebi nauke. To je, zapravo, onaj čudesni i vječno aktualni princip antičke grčke parezije – kada su mudri ljudi govorili istinu javno, na trgovima, svjesno rizikujući i vlastiti život zbog toga.

U slučajevima kakve predstavljaju Bajraktarević i Kaleši valja imati u vidu – makar to bilo iznenađujuće – da učenost nije uvijek i nužno najviši izraz vrijednosti. Naime, neki ljudi su izuzetno učenici, erudite, čak i akademici, ali svoju učenost stavljaju u službu agresivnih ideologija ili agresivnih, nehumanih „elita“. Svako znanje, odnosno svaka učenost – da bi imala puni efekt – mora biti etički oplemenjena. Neki Bajraktarevićevi učenici su izuzetno obrazovani. S nekima sam vodio javnu polemiku o evrocentризmu, a zapravo su usavršavali Bajraktarevićevu evrocentričnu orijentalistiku, njegovu metodu.

Već i ova skica stanja u Bajraktarevićevoj „beogradskoj orijentalistici“ dovoljna je da bi se moglo pretpostaviti kako se Kaleši osjećao u tome ambijentu. Bilo je, dakle, nužno da Kaleši napusti tako rigorozan i restriktivan ambijent, čak je bilo posrijedi *bjekstvo*, budući da se njegova istraživačka (tada još mladalačka strast) i visoko kultivirana svijest o naučnoj nepristrasnosti nisu mogle uklopiti u takvu orijentalističku maticu. O ovoj situaciji valja iznijeti još nešto da bi se mogla

razumjeti pozicija mladog Kalešija u Beogradu i taj ideološki smjer „Bajraktarevićeve orijentalistike“.

Naime, u nauci općenito – u nauci koja nije ideološki kontaminirana i angažirana – normalno je, čak je poželjno, sučeljavanje naučnih argumenata i rezultata. Stalna provjera i preispitivanje u nauci je uslov njenoga „zdravlja“ i progresa, pa u skladu s tom istinom ni Kalešijevo „opozitno djelovanje“ ne bi bilo, možda, jedini razlog za izraženi animozitet prema njemu i za njegov gotovo dramatičan bijeg s beogradskog Filološkog fakulteta. Međutim, situacija je drukčija kada se savjestan i etičan naučnik sučeljava s „naukom“ koja je ideologizirana do te mjere da se više ne zna je li to uopće nauka, politika, ideologija.

Hasan Kaleši nije pristao na ideologiziranu orijentalistiku kakvu je predstavljao Bajraktarević kao epigon evropskog orijentalizma u Saidovom značenju toga pojma. Sučeljavanje s pravom, znanstveničkom argumentacijom nije opasno, naprotiv – ono je poželjno i afirmativno, ali sučeljavanje s ideologiziranom naukom predstavlja ozbiljan rizik i nailazi na nemilosrdan otpor. Kaleši je doživio upravo to, i tu nije moglo biti nikakva kompromisa, naučничkog kosmopolitizma, tolerancije, otvorenosti. Fehim Bajraktarević, odnosno njegova orijentalistička škola, postavili su jedan izrazito *evrocentričan kanon* koji niukom slučaju ne pristaje na to da se dovodi u pitanje upravo kao kanon. To je već pozicija svojevrsne „naučno-ideološke“ represije koja je strana prirodi naučnoistraživačkog rada kao stalnog kritičkog preispitivanja vrijednosti. Kanon ove vrste, u ovakvoj nauci, predstavlja zapravo snažan pritisak i osujećuje istraživačku inicijativu i nezavisnost. O tome imam i lična iskustva.⁴

Kalešijeva odluka da me primi kao asistenta na predmetu *Arapski jezik* na Filozofskom fakultetu u Prištini sudbinski je utjecala na moj životni put. Ranije se nismo lično poznavali, ali i danas smatram da je najvažniji događaj u mojoj profesionalnoj karijeri upravo to što mi je Kaleši dao mjesto asistenta na tek osnovanom Odsjeku za orijentalistiku: to je bila moja kapija u svijet nauke u kojem sam ostao cijeloga života – i sretan i zahvalan. U Sarajevu, u kojem sam proveo mladost, za mene su tih godina bila zatvorena sva vrata jer je na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta bilo dominantno usmjerenje koje je nametnula beogradska orijentalistička škola. Situacija, odnosno naučno usmjeravanje Orientalnog instituta u Sarajevu bilo je značajno drukčije. Koliko mi je poznato, Kaleši nije imao naročitu saradnju s Odsjekom za

⁴ Vidjeti fusnotu br. 2 u ovome radu.

orijentalistiku u Sarajevu, ali broj njegovih objavljenih radova u godišnjaku Orijentalnog instituta *Prilozi za orijentalnu filologiju* svjedoči da mu je Orijentalni institut bio širom otvoren.

Skicirajući stanje u orijentalistici socijalističke Jugoslavije i utvrđujući mjesto Hasana Kalešija u njoj, treba reći da je Orijentalni institut bio istraživački i metodološki drukčije orijentiran od odsjekâ za orijentalistiku u Beogradu i Sarajevu. Doduše, Institut je prioritetno i pretežno bio usmjeren na istraživanje bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima, ali izvan njegova istraživačkog horizonta nije bio ni orijentalno-islamski svijet u klasičnom i u modernom razdoblju. Kaleši je kao naučnik bio cijenjen u Institutu u čijem godišnjaku je objavljivao svoje radove. Posmatrano s ove distance, ali i u onome vremenu, očito je Institut imao najispravnije usmjerenje.

Pri određivanju valjanosti odnosa tih institucija prema njihovom predmetnom području valja imati u vidu i jedan širi kontekst. Naime, socijalistička Jugoslavija je imala izvanredno dobre odnose s arapskim zemljama s kojima je činila snažan blok nesvrstanih zemalja, pa su i „ideološki tonovi“ u orijentalistici bili zaista disonantni u odnosu prema općoj, dominantnoj politici Jugoslavije. Tek njenim kasnijim dramatičnim raspadom pokazat će se kako antiislamski elementi u Jugoslaviji nikada nisu bili u potpunosti prevladani, već su bili samo privremeno primireni i osujećeni Titovom karizmom i unitarističkom snagom. Već sam spomenuo da je objavljen i naučni rad o ulozi srpskih orijentalista u pripremi ratova devedesetih godina 20. vijeka u Jugoslaviji.

Kaleši je, kao izuzetno obrazovan i kosmopolitski orijentiran čovjek, bio svjestan da su postojeće orijentalističke institucije u Jugoslaviji bile i nedovoljne i neadekvatno usmjerene u odnosu prema izuzetno velikoj i važnoj orijentalno-islamskoj kulturi u njenome klasičnom razdoblju, ali i u suvremenosti, jer je arapski svijet u to vrijeme bio značajan faktor na međunarodnoj sceni. Najzad, nisu samo Bošnjaci nego su i Albanci imali veliko naslijeđe vezano za orijentalno-islamsku kulturu, ne samo preko islama, iako prvenstveno zahvaljujući islamu. Kaleši je bio svjestan da je to izuzetno važan dio povijesnog, kulturalnog pa i religijskog identiteta Bošnjaka, Albanaca, Turaka na Kosovu i u Makedoniji. U skladu s tim, bilo je važno njegovo osnivanje Odsjeka za orijentalistiku u Prištini, jer ni beogradska ni sarajevska katedra (izuzimajući, dakle, Orijentalni institut u Sarajevu) nisu mogle odgovoriti zahtjevima ideološki neutralne, uistinu znanstveničke orijentalistike.

Jedan od značajnih pokazatelja ispravnosti Kalešijeve odluke o osnivanju Odsjeka za orijentalistiku u Prištini je činjenica da su pohr-lile čitave generacije Bosanaca da se školuju na tome Odsjeku. Mnogi od tih ljudi postali su prevodioci, radili su u izdavačkim kućama, u novinarstvu, u diplomatiji itd. Teško je i zamisliti kakav bi bio gubitak – prvenstveno individualni, ali i društveni – da je ostao bez obrazovanja značajan broj mladih ljudi u Bosni i Hercegovini. Zatim, Odsjek koji je osnovao Kaleši, odnosno obrazovna i naučnoistraživačka metoda koju je on njegovao, omogućila je da mladi ljudi, intelektualci koji su se tu obrazovali formiraju pozitivan odnos prema vlastitoj kulturnoj baštini, a time i prema vlastitom identitetu i prema orijentalno-islamskom svijetu u cjelini.

Ovaj polihistor i poliglot zastupao je u svojim radovima *imanentnu metodu*. U tome je suština. Naime, on je imao dovoljno obrazovanja, istraživačkog poriva i naučno-etičkog integriteta da shvati kako je *orijentalistički kanon* koji se nametao u Jugoslaviji ideologiziran, te da su njegovi rezultati nastajali pod represijom ideologije i orijentalističkih predrasuda koje su, kao takve, neprimjerene nauci. Kaleši je dovoljno dobro poznao orijentalne jezike (ali i evropske, naravno) da je mogao direktno proučavati izvore, a ne preuzimati interpretacije i vrijednosne sudove koje je nametala evrocentrična orijentalistika. Imanentna metoda je neposredna usmjerenost na izvore i zauzimanje kritičkog stava prema literaturi koja je dotle nastala, naravno prema onom njenom dijelu koji zaslužuje kritički odnos. Godinama kasnije, pojavljivanjem epohalnog djela *Orientalism* Edwarda Saida, pokazat će se koliko su bili u pravu kritičari evrocentrične orijentalistike.

Dakle, Kaleši je živio u turbulentnom vremenu, u doba snažnih ideoloških vrtloga, i on je u takvom vremenu, kao orijentalist, imao ispravnu orijentaciju. U tom smislu, Kaleši je jedinstvena pojava u orijentalistici svoga vremena i u svojoj sredini, ali i šire.

Budući da sam već počeo izlaganje pozivajući se na Kanta, čini se primjerenim da ga završim parafraziranjem jednog drugog znamenitog mislioca, jer izvrsno odgovara situaciji u kojoj se obilježava stotinu godina od rođenja Hasana Kalešija izdavanjem jedanaest tomova njegovih radova. Naime, na Kalešijev život i značaj njegova djela može se primijeniti sljedeća misao Rolanda Barthesa: „Brišući piščev potpis, smrt utemeljuje istinu djela, njegovu enigmatičnost... Mi danas i ovdje odbijamo da se smrt dočepa onoga što je živo.“

Ili, kao da je Franz Kafka upravo za Hasana Kalešija zapisao ove riječi: „Razlog zbog kojeg je sud potomstva o nekom pojedincu pravedniji od suda njegovih savremenika počiva u smrti. Čovjek se tek poslije smrti razvija na svoj način“.

LITERATURA

U objavljenim Kalešijevim radovima koje sam naprijed predstavio (pod br. 1–10) ima nekoliko tekstova o njemu, a napisali su ih priređivači tih svezaka.

Pored toga, upućujem na sljedeće radove:

Bajraktarević, Fehim, „Odgovor na napis: ‘Da li se Zadranici spominju u ‘Hiljadu i jednoj noći’“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961, 273-277.

Sadiku, Riza, *Hasan Kaleshi. Jeta dhe vepra*, Prishtinë, 1996.

Traljić, Mahmud, „In Memoriam“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, VII-VIII, Sarajevo, 1982, 273-280.